

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПОШИРЕННІ ЕЛЕМЕНТІВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В КОРПУСІ Й ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. II¹

У статті розглядаються українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі (кінець ХХ — початок ХХІ ст.), які характеризуються певним ослабленням впливів російської мови на українську й, навпаки, посиленням впливів української мови на російську (в Україні), більшою увагою українськомовної спільноти до проблем національної самобутності української мови (з «відштовхуванням», зокрема, від російської мови). До аналізу залучено як власне запозичення з російської мови в корпусі української літературної мови, так і російськомовні текстуальні вкраплення в структурі українського мовлення, їхні семантичні, стилістичні, прагматичні функції.

Ключові слова: українсько-російські мовні контакти, сучасна українська мова, російська мова в Україні, мовні запозичення, мовні вкраплення, українізм, російізм.

2.3. Невиправдане калькування і гіперкоректне відштовхування як інші (приховані) наслідки масованого впливу російської мови. Якщо, з одного боку, вже можна говорити про певне обмеження прямих впливів російської мови на свідомість носіїв української мови й, відповідно, на стан УЛМ у цілому, то, з другого боку, слід констатувати певне зростання прихованих впливів з боку цієї ж мови — у вигляді непотрібного калькування та гіперпуризму.

2.3.1. Невиправдане калькування одиниць російської мови — замість одиниць, уже наявних в українській мові. Уникаючи в ужитку одиниць і явищ, подібних до відповідних елементів російської мови, — там, де в останній уже виробилася певна структурна однотипність уживання і/або творення тих чи інших одиниць / елементів, — відповідну однотипність мовці нерідко мимовільно хочуть бачити і в українській мові, хоча вона може мати для цього вже наявні інші, хоча й структурно неоднотипні засоби. Унаслідок цього відбувається механічне вирівнювання структурного оформлення певного ряду одиниць української мови з дзеркальним «припасовуванням» їх під відповідний зразок російської мови. Так, у загальному руслі активної тепер заміни прикметників дієприкметникового походження на **-чий** новоутворюваними формами на **-льний** мовці автоматично можуть поширювати цю тенденцію й на ті випадки, де в українській мові вже існують відповідні одиниці іншого творення. Наприклад, реагуючи на вживання авторами

¹ Початок див.: *Тараненко О. О.* Нові тенденції в поширенні елементів російської мови в корпусі й текстах української літературної мови. I // *Мовознавство.* — 2019. — № 2. — С. 3–32.

однієї з поміщених у номері публікацій форми *домінуючий*, редакція газети подає таку примітку: «Калька з російської — *доминирующий*. По-українському — *домінувальний, переважальний*» (С, 1993, ч. 4), хоча, як відомо, в українській мові вже існують у цьому значенні слова *домінантний, переважний* (форму *домінувальний*, до речі, подано вже і в СУМ-20). Інший приклад — у межах також активної нині тенденції до заміни форм відносних прикметників із суфіксом **-очн-** формами із суфіксом **-ов-**: не *оціночний*, а *оцінковий* — це примітка від редколегії щодо вживання слова *оціночний* в одному авторському тексті (див.: Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка»: № 620: Проблеми української термінології. Л., 2008, с. 296), хоча в українській мові є цілком нормативне *оцінний*.

Особливо помітно це явище привертає до себе увагу в різних випадках автоматичної заміни конструкцій з прийменником *по* конструкціями тільки з прийменниками *з* або *за* — навіть там, де українська мова вже виробила для цього, наприклад, конструкції *з для* (пор.: «виборча дільниця *з виборів* міського голови»), *на* (пор.: «витрати *з проектування й спорудження* пам'ятника»: ВЗ, 18.07.2002), *через* (пор. «заподіяння смерті *з небалості*»), а найчастіше *щодо*: пор., наприклад, «заходи *із забезпечення* миру», «робота *з ліквідації* ям на дорогах», «Спецслужби роблять зусилля *з дестабілізації* обстановки в республіці» (УП, 8.02.2017), «план *із відновлення* миру», «переговори *з формування* парламентської коаліції, *з продажу* компанії».

Таким чином, у подібних намаганнях «утекти» від російської мови мовцям так і не вдається остаточно позбутися її впливів.

2.3.2. Поряд з бездумним наслідуванням зразків російської мови (див. 2.1.4) стали помітніше виявлятися й мимовільні гіперкоректні відштовхування від них — **явища хибного (наївного) гіперпуризму**. Так, у сучасному мовному вжитку значно активізувалося вживання ніби «більш українських» форм привітань *Доброго дня!* і *Доброго вечора!* — у формах род. в., з відповідним обмеженням традиційних форм з наз./знах. в. *Добрий день!* і *Добрий вечір!* (це відбувається, безперечно, за зразком уже усталеної форми род. в. *Доброго ранку!* з відштовхуванням від рос. *Добрый день!*, *Добрый вечер!*, а також *Доброе утро!* і позанормативного в українській мові *Добрий ранок!* — у формі наз.-знах. в.), наприклад: «*Доброго вечора!* — *Доброго дня!*» («Студія 1+1», ТСН, 16.04.2008: діалог між ведучою програми та її співрозмовником). Якщо досі в питаннях культури української мови звертали увагу саме на небажаність звороту *Добрий ранок!*, то тепер уже лунають застереження й щодо явища протилежного плану — надуживання зворотами *Доброго дня!* і *Доброго вечора!*², адже немає жодних підстав відмовляти в «українськості» традиційним формам цих вітань з наз./знах. в. (крім тривалої традиції вживання, на їх користь свідчать і вже лексикалізовані саме на їхній основі форми *Добривдень!* і *Добривечір!*, а також з інверсією компонентів: *День добрий!*). Якщо досі «боролися» з ненормативним уживанням слів *виключний, виключно* у зворотах на зразок «людина *виключних* здібностей», «він *виключно* пунктуальний» (як кальок рос. *исключительный, исключи-*

² Пор. застереження щодо небажаності в цих зворотах форми род. в.: «*Добривдень* <...>, *добрий день, добрий вечір*, <...> рідко: *доброго дня, доброго вечора*» (ЕС-СУМ, т. 1, с. 343); «Чомусь замість традиційних українських *добрий день (добривдень), добрий вечір (добривечір), на добраніч (добраніч)* запроваджуються сумнівні новотвори *доброго дня, доброго вечора, гарної ночі*» (Св. Єрмоленко, О. Пономарів. Слово мовлене і писане. — ГУ, 8.06.1993, с. 6).

тельно у цьому значенні, нормативними відповідниками до яких є укр. *винятковий, винятково*), то тепер уже часто уникають уживання цих слів і в іншому значенні — «який поширюється тільки на кого- або що-небудь», також замінюючи їх на *винятковий, винятково*, наприклад: «*виняткова* власність держави на землю», «це *виняткове* право Президента», «*виняткова* економічна зона» (СУМ-20, т. 6, с. 324), «Опозиція <...> вимагає від влади дотримуватися Конституції і забезпечувати *винятково* (тобто «тільки, лише». — О. Т.) особисте голосування депутатів Верховної Ради» (УМ, 14.12.2012, с. 8), «Закон зобов'язує вказувати ціни на товари та послуги на території України *винятково* в національній грошовій одиниці» (УМ, 8.11.2012, с. 3), «Дієтологи рекомендують його (один із сортів сиру. — О. Т.) вживати не дітям, а *винятково* дорослим» (УМ, 21.03.2013, с. 14), «Ми ще раз заявили, що процес має *винятково* політичний характер» (Е, 22.03.2012, с. 2), «Дорогу переходжу *винятково* по переходу» (ГПУ, 22.02.2013, с. 11), тобто ніби «як виняток». Пор. також уживання звороту *не виняток* замість *не виключено*: «Він був власником спортивного клубу, проте *не виняток*, що він мав і іншу власність» («Студія 1+1», ТСН, 7.04.2016: ведуча програми).

Подібне відштовхування від російської мови призводить навіть до таких курйозних випадків у дусі «народної етимології» і продовження практики творення «слів-привидів» в умовах масової українсько-російської двомовності (див. також 2.1.4), як форма *тілець*, що досить помітно поширилася в 90-х роках у ЗМІ в астрологічних прогнозах замість *телець* (ст.-сл. *тельць* «теля, бичок», пор. укр. *теля*), очевидно, з помилковим виведенням цього слова від *тіл-о*: «Овен і тверезий спочатку діє, а потім думає. *Тільців*, які випили, слід боятися» (Час, 4.01.1997), «*Тілець* наділить силою в житті» (Б. Списаренко. Пектораль зодіаку: вінок сонетів. — ЛУ, 13.02.1997), «*Тілець* — знак зодіаку» (газ. «Гульвіса», м. Львів, 1997, № 18). Поступово ця форма стала все ж таки виходити з ужитку (хоча див., наприклад: газ. «Край Кам'янецький», м. Кам'янець-Подільський, 8.10.2010).

З-поміж особливо помітних явищ гіперпуризму у відштовхуванні від російської мови слід відзначити також явне обмеження у вжитку в сучасному мовленні, наприклад, слів *хороший*, присл. *хороше, добрий*, присл. *добре* (у конкуренції з дедалі активнішими в ужитку *гарний, гарно*)³, *чудо* (у конкуренції з *диво*: *економічне диво, сім див світу*, щодо явищ релігійної сфери: *диво Господнє, Різдваїні дива*; у похідних: *диводійний*, тобто чудотворний, *Миколай Дивотворець*), слів з основою *роб(от)* (у конкуренції зі словами з коренем *прац'*: *випрацювати вміння, свій стиль, новий підхід, невипрацюваність правописних норм, розпрацювати новий проект, пропрацювати всі справи*); у морфології: прагнення, наприклад, до уникання займенникової форми їх на користь *їхній* — не тільки в присвійному значенні («чий?»), що

³ Наприклад, у перекладних текстах: рос. «— Не плачь, моя хорошая!» (мати до дочки) / укр. «— Не плач, моя *гарна!*», «— Хороший мой!» (жінка, жаліючи, до дитини) / «— *Гарний мій!*» (т/к «Україна», к/ф «Тихий Дон»: в українських субтитрах, 21–22.01.2006); рос. «— Ах ты, моя хорошая!» (дорослий брат дорослій сестрі в телефонній розмові після тривалої розлуки) / укр. «— Ах ти, моя *гарненька!*» (т/к ТВі, к/ф «Ошибка резидента», 7.06.2009); «*Гарний*» — переклад назви американського к/ф «The good» (т/к «Кіно», 14.04.2008); «Ці слова можна трактувати як *гарно*, так і погано» (т/к «5», «5 копійок», 6.03.2004: один з учасників); «Все буде *гарно*» — переклад назви російського т/ф «Всё будет хорошо».

цілком зрозуміло, а й в об'єктному («кого / чого?»): «політика великих держав щодо малих, спрямована на їхнє економічне завоювання».

У своєму найвньому вияві такі гіперпуристичні тенденції захоплюють навіть одиниці, не тільки безумовно питомі, але й семантично не дублетні щодо тих, що їх визнають небажаними: наприклад, випадки на зразок *діжка* замість *бочка* (*порохова діжка, діжка вина, бензину, діжка квасу* — про автоцистерну для вуличної торгівлі), *віл* замість *бик* (*Рік Вола*) та ін.

Відзначені мовні факти, як і відповідні явища мовної свідомості, — це загалом зрозуміла реакція суспільства на попередній тривалий період недостатньо самостійного розвитку та соціально й стилістично обмеженого функціонування української мови в умовах тиску з боку російської мови, але безперечним є й той факт, що в багатьох своїх виявах вони є наслідком незнання з боку широких мас мовців реальної української мови у всій її історичній, територіальній і функціональній повноті, свідченням вагань і сумнівів значної (переважної?) частини українськомовного соціуму щодо свого знання «справжньої» української мови. Вплив російської мови на свідомість носіїв української мови, таким чином, лишається й тут, але вже не як прямий, а як прихований.

3. Російськомовні вкраплення в структурі українського мовлення.

Активізація взаємодії між українською і російською мовами в сучасній Україні стимулює взаємопроникнення не тільки власне запозичень до структури кожної з них, а й широкого ряду усвідомлюваних вкраплень мовою оригіналу на рівні мовлення. Якщо в плані власне запозичування впливи, як і до цього, здійснюються в основному з боку російської мови (насамперед, звичайно, російської мови метрополії), незважаючи на інтенсифікацію проникання елементів української мови до інвентарю місцевого варіанта російської мови («української російської»), то в площині іншомовних мовленнєвих вкраплень такої явної кількісної диспропорції між цими мовами немає. Такі включення, по-перше, відбивають, як і власне запозичення, загальний культурний вплив однієї мови на носіїв іншої мови — у тих випадках, що не співвідносяться саме (тільки) з чимось «українським» або чимось «російським», коли одиниця, уривок з тексту тощо іншої мови просто краще, на думку мовця, підходять для відповідної ситуації або взагалі тільки вони спадають йому на думку (наприклад, уживання в російському мовленні укр. *«незлим тихим словом»* або в українському — рос. *«первым делом — самолёты»*: див. 3.1.4). По-друге, у тих випадках, коли маються на увазі саме «українське» і саме «російське» (таких випадків більше, в усякому разі вони більше привертають до себе увагу), використання таких включень відбиває цілком природне прагнення мовця до встановлення ніби повнішої відповідності між змістом (Україною, українцями та їхніми відмітними ознаками або ж Росією, росіянами та їхніми ознаками) і однією з його форм (відповідно українською і російською мовами).

Іншомовні вкраплення в текст можуть використовуватися з власне номінативною (з добором назви, яка видається мовцеві кращою, адекватнішою у відповідних випадках або є для нього і єдиною, оскільки він не може підібрати «своїї рідної»), комунікативною (для встановлення повнішого контактування зі співрозмовником, аудиторією) і стилістично-оцінною (з широким діапазоном у межах останньої від добродушно-жартівливої до в'їдливо-саркастичної конотацій) та прагматичною функціями — з увиразненням або переважно власне національно-мовного, або переважно соціального аспек-

тів таких включень. Якщо вкраплення із суто номінативною та комунікативною функціями, а також у стилістичній функції легкого жарту, незлої іронії свідчать про наявність у свідомості представників обох мовних спільнот тенденцій до «притягування», то з увиразнюванням «чужості» іншомовного елемента — в разі вияву несхвального ставлення, гіркої або в'їдливої іронії, сарказму — це вже не стільки вплив однієї мови на іншу, скільки реакція носіїв останньої на це явище у відносинах між цими мовами — як його неприйняття, прагнення до його відторгнення, тобто вияв тенденції до «відштовхування».

Випадки стилістично-оцінного / прагматично спрямованого передавання вимови (написання) одиниці іншої мови як її усвідомлюваного або й навмисного неперекладання, які супроводжують постійні взаємні претензії щодо державної політики, ідеології, культурних особливостей і мовної практики «іномовних» опонентів і виражаються як несхвальне, неприязне ставлення до позначень відповідних реалій у кожній із цих мов і до самих мов у цілому, особливо різко виділяються в дискурсах обох сторін⁴. Фактор такої «навмисності» може посилюватися неточним (власне, спотвореним) цитуванням, на письмі — передаванням звуків однієї мови графічними засобами іншої мови, тобто вживанням слова як фонетичного (графічного) варваризму в тканині іншої мови.

Слід водночас мати на увазі й те, що та сама одиниця однієї мови може використовуватися носіями іншої мови з різними функціями.

Серед значної кількості російських / українських вкраплень, які простежуються в сучасних українськомовному / російськомовному дискурсах, уже можна констатувати наявність певного набору більш-менш усталених «дуже українських» або «дуже російських» слів, зворотів, що їх використовують особливо часто⁵.

3.1. Переважно власне національно-мовний аспект російськомовних вкраплень.

3.1.1. Вкраплення з основною номінативною функцією:

а) для власне номінативних потреб (у разі відсутності української назви або незнання її мовцем), що нерідко супроводжується метамовними коментарями на зразок «як кажуть росіяни», «те, що в російській мові називається...» і под.), наприклад: «Назвалися Європейською партією, так відповідайте <...> “Назвался груздем, полезай в кузов”, як каже російське <прислів'я. Не знаю, як це буде в українській мові> (т/к «ТВі», «Правда Романа Скрипіна», 25.02.2010: розмова ведучого з політиком М. Катеринчуком);

⁴ Пор., наприклад: «У російськомовних газетах поширеним стало залишати українське написання найбільш нелюбимих слів і словосполучень» (Сулима Н. М. «Разучите эту мову...» // Полилог.— М., 2001.— № 1.— С. 49). Аналогічне явище характеризує й мову українськомовних ЗМІ (в основному, безперечно, уже як реакція на відповідне явище в російському мовленні). Так, у редакційному коментарі до однієї публікації так сказано щодо таких її мовних особливостей: «Витримуємо також написання окремих російських висловів без перекладу українськими літерами (так само, як порою в російській мові не перекладають нашу незалежність і самостійність у “независимость” та “самостоятельность”, а, ніби глузуючи, відтворюють як “незалежність” і “самостийність”» (Березиль, 1996, № 5–6, с. 116–117).

⁵ Пор. подібне використання одиниць російської і білоруської мов у структурі відповідно білоруського й російського мовлення в сучасній Білорусі: Мечковская Н. Б. Белорусский язык : Социоллингвист. очерки. — München, 2003. — С. 41–43.

б) для передавання інформації національно-етнографічного характеру: це етнографізми, регіоналізми, історизми, які не ввійшли до лексичного складу української літературної мови, хоча й не мають у ній точних відповідників (наприклад, *ізба*), і які простежуються в українському мовленні значно менш помітно (якщо не брати до уваги при цьому, звичайно, російські власні назви), ніж українськомовні вкраплення в структурі російського мовлення (на зразок: «Ехать из Ивано-Франковска в Буковель — одно удовольствие. <...> “Потічки”, горы, маленькие деревянные домики <...>». — ГПУ, 22.12.2005). Це можна пояснити тим, що реалії російської дійсності відомі носіям української мови набагато краще (в усякому разі так було в межах СРСР), ніж українські реалії жителям Росії, тому їхні назви досить швидко позбуваються (позбувалися) статусу екзотизмів і стають (ставали) власне запозиченнями, тобто фактами української мови, а не тільки мовлення.

3.1.2. Вкраплення з функцією мовного реалізму — як прагнення мовця (автора) максимально повно відтворити особливості мовлення когонебудь, наприклад: «Ой, *спасибочки*, — подякували дамочки <...>; — *Здрасті, здрасті*, — скоромовкою Яковченко» (ЛУ, 29.06.2000, с. 8), «— Він як тверезий, то нічого, а як п'яний — *неуправляемий*» (ГПУ, 26.12.2012, с. 5). Така настанова на досягнення мовного реалізму дуже виразно простежується, зокрема, в стилістиці мови «Газети по-українськи». В одних випадках у такого роду вкрапленнях тут послідовно відтворюється російське мовлення описуваної дійової особи (журналіст може відзначити це у своєму коментарі, але може й не відзначити), наприклад: «— С утра из дома выхожу на улицу, и такое ощущение, что тут теплее, чем в квартире. Дома постоянно ходим одетые, — розкаже у вівторок 27-річна Оксана Соловей» (21.11.2012, с. 3), «Десятки водіїв намагаються випхати свої машини з кучугур <...> — Уважаемые водители! Канистр, бутылок, леек — нет. Даже для себя и “на минуточку”, — у гучномовець кричить оператор автозаправки» (27.03.2013, с. 2). Хоча частіше в цьому разі російське мовлення газета подає все-таки в українському перекладі, наприклад: «— Тягніть владу й будете у владі! Наші люди стануть главою землі на всіх рівнях, і скажіть, що я не правий, — говорить Аделаджа російською» (12.02.2013, с. 4). У більшості ж подібних випадків газета практикує відтворення фрагментів українсько-російських «суржикових» текстів, причому це робиться звичайно без відповідних авторських чи редакційних коментарів, так що читач має сам здогадуватися, де у відповідному фрагменті мовлення одиниці української і де російської мови, наприклад: «— Стараюсь кормити її правильно — салатіки, кашки, — каже 29-річна Галина. — Вже пару місяців як приходиться зі школи, а трусики запачкані» (18.12.2012, с. 9), «— Сотрясение было, на губу шви налажували, в больницю лежав. А в міліцію звернувся — ні привета, ні ответа» (26.12.2012, с. 5). Рідше до практики відтворення українсько-російського «суржику» вдаються деякі інші з обстежуваних газет, наприклад: «— А я не хочу слухати ваших п'яних віршів, — квапливо заперечив сержант. — Я при ісполнені, і, якщо не бажаєте втрапити у патрульну машину, йдіть собі додому. Всього. Разговор окончен» (ЛУ, 13.04.2000, с. 8).

Це можуть бути цитування тих чи інших записів, написів, навіть з офіційно-ділової документації, або подання фотокопій з них. Наприклад, наведення уривків з «Постанови про порушення адміністративного провадження»: «*притягнений по кримінальній справі № 56–834 в якості обвинуваченого в злочині*», «*не дивлячись на те що <...>*» (замість *незважаючи на...*), «*при-*

ймаючи до уваги факт» (замість *беручи до уваги*), «проведеною перевіркою встановлено *слідуюче*» і под. (КВ, 20.11.1998, с. 17), «У “Протоколі *осмотра* затримання *транспорта*” без дати працівник Котовського ВДАІ написав: “Пошкодження: тріщина на лобовом *стіклі*, *разбіт* правий *повторитель поворота* заднього крила і *правая передняя дверь*, *імеюца діформації*”. Сдал: NN. Протокол *составив*: NN”» (Сл. Пр., 14.05.2009).

3.1.3. Вкраплення, що свідчать про невміння або небажання мовця перемикаєти мовний код. Найвиразніше вони виявляються, очевидно, у випадках цитування російською мовою фрагментів текстів, створених іншими мовами або взагалі таких, що прямо не асоціюються з російською мовою, російською культурою. Якщо використання російського мовлення в разі цитування у формі прямої мови ще можна пояснити просто прагненням мовця до його якомога точнішого відтворення (див. 3.1.2) — при тому, що українські слухачі або читачі загалом достатньою мірою володіють російською мовою й, безперечно, зрозуміють його, то в інших випадках тут відчувається елементарний брак навичок автоматичного перемикаєти мовних кодів. Практика цитування російською мовою іншомовних (не російських) джерел лишається досить помітною в мовленні українськомовної частини суспільства, в українськомовних текстах, оскільки крім того, що така література перекладалася в СРСР в основному на російську мову, російська мова й російськомовна атмосфера взагалі були панівними в суспільстві й вивільнення з-під цього мовно-культурного впливу відбувається повільно (раніше в такий спосіб, зокрема, широко цитували класиків марксизму: «Як сказав Карл Маркс, “бытие определяет сознание”»). Наприклад: «— Як казав не модний тепер класик Карл Маркс, “практика — это критерий истины”» (Генеральний прокурор України Ю. Луценко під час зустрічі з керівниками органів прокуратури України: т/к «NewsOne», 23.06.2017); «Німецький філософ і поет Ніцше писав, що “нет смысла ходить с повернутой назад головой. В таком положении обязательно попадешь в яму”» (П. Киричок, літературознавець. — ЛУ, 1.10.1992); «— Ми пам’ятаємо: “Германия — для немцев”, “Хочу ребенка от фюрера”» (О. Гриценко, політик. — Т/к «Україна», токшоу «Шустер Live», 24.09.2009); «— З таким самим успіхом (як і щодо референдуму про вступ України до НАТО. — О. Т.) можна проводити референдум на тему “Есть ли жизнь на Марсе?”» (з виступу Президента України В. Ющенка на одному міжнародному форумі в одній з країн Західної Європи. — «Студія 1+1», ТСН, 28.02.2008); «<...> все робиться згідно з гаслом єзуїтів “Для достижения цели все средства хороши”» (із заяви групи козаких отаманів: УС, 13.06.1996); «Из ничего не выйдет ничего (Лукреций)», «Нас никогда не обманывают — мы обманываемся сами (И. Гете)» і т. ін. (крилаті вислови як епіграфи вгорі на газетних сторінках: українськомовна газ. «Мукачево», липень 2009 р.). Переважно російською мовою цитуються уривки із церковнослов’янських текстів, пор. іронізацію з цього приводу в українськомовних ЗМІ: «Голова ВР (О. Мороз. — О. Т.) продемонстрував у Львові своє знання Біблії, вдало її цитуючи, хоч і російською мовою» (ЗВУ, 6.08.1994). У мовленні «простих» людей — носіїв нелітературної української мови є, безперечно, значно більше шансів почути, наприклад: «*Лучше пожже, чем (чим) нікогда*», ніж український відповідник цього вислову; «90-річна Ганна Артеменко з Вінниці за все життя не випила ні грама алкоголю. — Ні горілки, ні вина, ні пива. Навіть поняття не маю, що то таке, — каже Ганна

Степанівна. — <...> Ще потихеньку пораюся на городі. Як кажуть, *двіженіє* — *жизнь*» (Т. Щербатюк. — ГПУ, 2.04.2010).

Лишається все ще помітним явищем навіть у мовленні українськомовних інтелігентів переповідання російською мовою (тобто мовою, якою це було почуто) анекдотів, особливо репліки дійових осіб (тут, звичайно, не йдеться про випадки, коли використання російської мови пов'язане зі збереженням гри слів, відсиланням до певних прецедентних російськомовних текстів тощо): «Приходить хворий до лікаря й каже: — *Доктор, я тей*. — А лікар йому: — *Ви артист, режисьор, художник?* — *Нет*» (Богдан Бенюк, актор Київського національного театру імені Івана Франка. — Т/к «СТБ», програма «Фотограф», 21.06.1998); «— Ой-ой, це як в тому анекдоті: — *А есть лі у вас непродажниє жениціни?* — *Есть, месьє, но они стоят очень дорого*» (Тарас Чорновіл, народний депутат ВР, коментуючи версію про ймовірну готовність однієї з фракцій ВР увійти до коаліції з іншою фракцією, як тільки остання зробить їй таку пропозицію: «Студія 1+1», ТСН, 9.02.2010).

3.1.4. Вкраплення з основними експресивно-образними та прагматичними функціями. Так, у структурі українського мовлення досить помітно виявляються:

а) російські фразеологізми, крилаті слова, назви літературних творів і кінофільмів, уривки з творів художньої літератури, пісень, переважно радянського періоду, тощо (з їхніми можливими трансформаціями), особливо в назвах газетних публікацій, наприклад: «О, сКОЛЬко нам открытий чудных <...>» (УМ, 31.08.1996: обігравання прізвища канцлера ФРН Г. Коля і рядка з поезії О. Пушкіна); «Команда молодости нашей» — назва одного з виборчих блоків під час виборів до ВР 1998 р. (це назва популярної в радянський час пісні О. Пахмутової на слова М. Добронравова). Слід відзначити, що в хронологічних межах другого підперіоду сучасного етапу українсько-російських мовних контактів (від 2014 року) це явище виявляє тенденцію до звуження (це помітно, зокрема, в матеріалах газети «Україна молода», у заголовках публікацій якої такого роду вкраплення були не рідкістю: див. також п. 2.1.3);

б) у розмовному мовленні — ті чи інші російські слова й звороти з жартиливими або іронічними конотаціями на зразок: «*Ему сказала я: "Всево хорошего!"*» (з популярної радянської естрадної пісні), «*Поздно, Соня, пить боржоми*» (з анекдоту). Ця лінія завжди простежувалася, зокрема, в розмовній мові українських інтелігентів. Ю. Шевельов, торкаючись підґрунтя цього явища, відзначав: «Брак українського міського сленгу інтелігенція частково компенсувала тим, що вкраплювала в розмову російські слова й вирази, надаючи їм іронічного відтінку», «За цим також крилося приховане бажання принизити російську мову, добре відома звичка залежних народів брати на приховані глузи тих, від кого вони залежать»⁶;

⁶ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус. — [Б. м.] : Сучасність, 1987. — С. 263; пор. також: « <...> І не все, що ми зазвичай тавруємо як "суржик", ним є. Одна річ — мовна нерозбірливість, нерозвиненість, брак смаку, полон вульгарної мовної стихії. Інша річ — свідоме використання (в міру, в потребі, зі смаком) русизмів та інших макаронізмів задля досягнення зображального і стилістичного ефекту. Не тільки в літературі, а й у живому спілкуванні. Скажімо, досить часто в колах української інтелігенції, особливо мистецької, можна почути навмисне вжиті російські вирази — в іронічному контексті, з інтонаційно-стилістичним знаком відстороненості; в деяких випадках

в) окремі експресивні вкраплення, що поширюються в розмовному мовленні та через українські ЗМІ, — «влучні», «дотепні» словечка з російської мови, наприклад жарт. *бабушкофон* — мобільний телефон ніби для літніх людей (з більшим шрифтом, великими кнопками). Це, зокрема, ірон. «*батька*» («*бацька*») або вже українізоване (скальковане) «*батько*» — про президента Білорусі О. Лукашенка: «“*Батька*” Лукашенко російським генерал-губернатором бути не хоче. А президентом?» (ВК, 13.03.1997), «“Слов’янський базар” відкрили сам “*батька*” і Юрій Лужков» (Д, 24.07.1998), «*Бацьку* захистять внутрішні війська (заголовок). Олександр Лукашенко готовий застосувати силу, щоб не допустити “югославського варіанта”» (О. Комарчук. — П, 3.08.2001), «Комбайни від “*бацьки*” селяться в Хмельницькому. Білоруське об’єднання «Гомельсільмаш» до жнив закінчить створення спільного підприємства із виробництва комбайнів в Україні» (УМ, 10.06.2003, с. 3), «Першим прибув президент Киргизстану Аскар Акаєв. За ним — білоруський “*батько*” Лукашенко» (т/к «Новий», «Репортер», 28.02.2002). Це слово, звичайно, не можна вважати власне білорусизмом в українській мові (навіть у формі «*бацька*»), воно є одним з виявів зверхньо-глузливого ставлення у відповідних колах сучасного російського суспільства до тих чи інших реалій і атрибутів державності колишніх «національних» республік СРСР. Ось цілком обгрунтована критика зловживання цим словом: «Не Лукашенка ми критикуємо за авторитаризм, додаючи до його прізвища чудне і глузливе в українських текстах слово “*бацька*”, а насамперед саму білоруську мову незаслужено принижуюмо, коли виставляємо її ніби нерозривно зливаю з негативним образом білоруського президента. Нічого абсурднішого не може бути в даному разі, бо президент Білорусі якраз білоруською мовою не розмовляє!» (А. Бибик, читач, м. Полтава. Білоруси не винні. — ЛУ, 19.04.2001);

г) одиниці російської мови з передаванням їх засобами української графіки — для підкреслення стороннього щодо України характеру як російської дійсності, так і російської мови, наприклад: «Ось як бачить ситуацію один із російських авторів — Сергій Кортунов. В статті під вимовною назвою “*Потенціальніє союзнікі Росії*” <...> він пише: “*отношения с Украиной должны приобрести союзнический характер, тем более что серьезных препятствий <...> для формирования такого союза нет*”» (А. Мануйленко. — УС, 1.08.1996); у відтворенні власних назв (назв організацій, ЗМІ та ін.): «Російські чиновники вчитимуться відмовлятися від хабарів. <...> При цьому, як повідомляє “Інтерфакс” з посиланням на газету “*Московській камсамолец*”, впливати на держслужбовців передбачається через їхні релігійні почуття» (ЗВУ плюс, 3.08.2006), «— Коли помер ваш чоловік? — питає Мендель. — Одразу після нашого весілля. — Добре, хоч недовго мучився <...> — З газети “*Сверейськіє вєсті*”» (НГ, 1997, № 42: у рубриці анекдотів), «*Вєсті Кремля. Слівкі*» — телепрограма, яка подає й сатирично коментує новини з життя РФ (т/к «24»).

Це може бути в’їдливе іронізування щодо виявів [ніби] приязного, доброзичливого ставлення представників російської сторони до української сторони — виявів, що їх остання не сприймає ні як щирі, ні як такі, що відповідають її власним інтересам: «Пора позбутися рабської психології са-

це своєрідна відповідь на глузливе використання українських лексичних округин в устах і писаннях певної категорії наших російських друзів» (Іван Дзюба. Ще до судилища над «суржиком». — ЛУ, 1.07.2004).

моприниження, яку дехто хоче видати за інтернаціоналізм, бо, мовляв, якщо українець розмовляє з росіянином українською мовою, то він націоналіст, а якщо суржилом — от тоді він «“молодець”» (у вимові це було *маладець*. — О. Т.)⁷, «*Маладець, Мароз!*» (стаття Л. Масенко з критикою законопроекту голови Соцпартії України О. Мороза про надання російській мові в Україні статусу офіційної: УУ, 2005, № 5–6), «Я не хочу, — пише він (читач. — О. Т.), — щоб моїм правнукам було “всьоравно” стосовно української мови; ну, бодай вже правнукам, оскільки внукам, як бачу, таки вже “всьоравно”, дарма, що вчилися вони в школі Української держави»⁸.

У сфері антропонімії це виявляється як підкреслене збереження імені (прізвища) росіянина (російськомовного українця) — з конотаціями як іронічного, несхвального або навіть недобррозичливого ставлення до носіїв цих імен і до мови як такої, так і акцентування на належності імен росіян (російськомовних українців) іншій мові й іншому народові, наприклад: «Головною атракцією з'їзду стала присутність на ньому лідера російських комуністів *Геннадія Зюганова*, який пообіцяв інтелектуальну підтримку Петрові Симоненку <...>» (Львівська газета, 23.06.2003), «<...> кілька місяців тому депутат Верховної Ради України (вже не радянської) *Пйотр Сіманенко* з трибуни з притаманною йому зоологічною ненавистю до всього українського кричав: “*А што ані (ОУН-УПА. — О. Т.) витворялі только в Польше после войны!*”» (ШП, 20.02.1997) (див. також п. 3.1.5).

3.1.5. Мовна «русифікація» певного сегмента антропонімікону як спосіб його відмежування від української мови. У мововжитку деяких політичних і культурних кіл та відповідних ЗМІ окреслилася певна тенденція до якомога повнішого збереження звукового образу російських (як, утім, і білоруських, але останні зі зрозумілих причин нечасто фігурують в українському мовному просторі) особових імен та прізвищ (ознак їхньої «російськості») не тільки спорадично і з відповідними конотативними нашаруваннями, як це було показано вище (див. 3.1.4), а вже й більш чи менш послідовно, регулярно, а отже, з можливим поступовим «вивітренням» наявного поки що тут нальоту експресивності — форми на зразок *Алексей Петрович Г(Г)рішковець* (це вже, як відомо, традиційно практикують в українській західній діаспорі). У такий спосіб не тільки увиразнюється той загалом незаперечний факт, що росіяни — це такі ж представники іншого народу, як, скажімо, німці чи поляки (з їхніми іменами), а й ще більше підкреслюється момент їхньої «чужорідності» як в українській дійсності, так, відповідно, і в українській мові, оскільки їхні імена при цьому або взагалі не українізуються, або українізуються дуже незначною мірою порівняно, зокрема, з іменами інших слов'янських народів. Наприклад (усі подані нижче приклади, набрані курсивом, суперечать чинним нормам літературної мови): *Владімір* Путін (президент РФ, часто тепер згадуваний у ЗМІ), *Нікіта Міхалков*, *Алексей Смірнов*, *Олег Дмитрієв* і под.; *Кагановіч*, *Шаріков* (С, 1995, ч. 4), *Александр Сергеевич* Пушкін (СТБ, «Вікна», 16.07.2004), *Александр Домогаров*, *Андрей Зорін* (Кр., 1999, ч. 9; 2001, ч. 10), *Філіпп Фьодоровіч* Фортунатов, *Сергей*

⁷ *Ющук І. П.* Виступ на установчому з'їзді Товариства української мови імені Тараса Шевченка 11 лютого 1989 р. // Ющук І. П. Мова наша українська.— К., 2003.— С. 143–144.

⁸ Див.: *Погрібний А.* Якби ми вчилися так, як треба... : Розмови про наболіле.— К., 1999.— С. 115.

Петровіч, Александр Твардовський, Михайл Ісаковський, Михайл Панов, Леонід Касаткін, Софья Пожарицька, Петровські реформи (Кр., 2009, ч. 11–12, с. 14–18), Борис Березовський, Геннадій Селєзньов, Петров (П, 18.07.2000); «Марія Фьодоровна, дружина царя Александра Третього, мати Ніколая Другого» (т/к «5 канал», «Час», 28.09.2006). Так само в листах читачів: «Я гадаю так: який би не був щирий і освічений українець і мовознавець, але якщо він вважає, що <...> російські власні імена обов'язково слід підмінити українськими (*Пьотр* — *Петро*, *Ніколай* — *Микола*, *Єкатеріна* — *Катерина*, *Павел* — *Павло*, *Анна* — *Ганна*), то це є раб, московський лакуза. Адже цими “перекладами” він підкреслює, що росіяни — це ті ж українці, що не відповідає дійсності» (П. Криця. Хто русифікує Україну? — УС, 30.10.1997), у брошурах для масової аудиторії: «Чому *Михайло Сергійович Горбачов*, а не *Михайл Сергєєвич Горбачов*? Адже Джордж Буш не став у нас Георгієм Бушем!», а «*Олена Опанасівна* ще чомусь має подаватись (у двомовній частині українських паспортів. — О. Т.) й як *Єлена Афанасьєвна*»⁹. Такі погляди знаходять підтримку, хоча й різною мірою, також з боку частини українських мовознавців: «Невже із *Надежды Константиновны Крупской* і далі робитимемо українку *Надію Костянтинівну Крупську*, щоб вона не впізнавала себе в її українському мовному одязі! Чи не краще лишити її тим, ким *Надежда* була в себе на батьківщині? Тобто щоб росіяни лишалися росіянами (*Михайл*, *Філіп*, *Єкатеріна*), як і поляки лишаються поляками, німці німцями, а французи французами без підшукування національних еквівалентів»¹⁰.

На сьогодні питання відтворення в українській мові російських прізвищ регулюються (так само, як і відтворення прізвищ інших слов'янських народів) у правописах (див.: УП-93; УП-2019) — з більшою чи меншою їх «українізацією», тобто фонетико-морфемною адаптацією до узусу української мови (так, наведені вище прізвища мали б за чинними нормами такі форми: *Каганович*, *Шариков*, *Березовський*, *Селєзньов* та ін.). Сфера російських особових імен досі (до УП-2019) не була охоплена правописом¹¹, але в українській нормативній мові традиційно практикували добір до них відповідників з-поміж українських особових імен. Таку практику демонструють, зокрема, нормативні перекладні словники; вона є усталеною в офіційній документації, зокрема в обов'язковій російськомовній частині ряду особових документів — паспорта та ін. (подібна практика, до речі, існує також у

⁹ Кузьменко Ю. Історія української мови в конспектах Юрія Кузьменка.— К., 1997.— С. 82.

¹⁰ Чучка П. П. З приводу підготовки нової редакції «Українського правопису» // Український правопис: так і ні : Обговорення нової редакції «Українського правопису».— К., 1997.— С. 37–38.

¹¹ Таку практику пропонували офіційно закріпити в різних проектах «Українського правопису» доби незалежності — у роботі Української національної комісії з питань правопису 1994–1996 рр. (проект цієї редакції правопису не було опубліковано), в УП-99: «За усталеною традицією імена та імена по батькові росіян і білорусів передаємо українськими відповідниками, пор.: *Александр Сергєєвич Пушкин* — *Олександр Сергійович Пушкін*, <...> *Анатоль Цітоу* — *Анатолій Титов*» (с. 174), її узаконено в УП-2019: «Білоруські та російські імена не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками: *Артем*, *Микола*, *Олександр*, *Семен*, *Віра*, *Катеріна*, *Світлана*; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури — такі, як *Алесь Адамович*, *Пятрусь Бровка*, *Ригор Бородулін* та ін.» (§ 144, п. 1).

Росії — причому насамперед у Росії, звідки вона й поширилася свого часу на дві інші східнослов'янські мови, — та Білорусі).

Зазначена проблема, отже, ще далека від оптимального розв'язання у плані визначення певної більш-менш розумної збалансованості в цій сфері між потребами, з одного боку, у збереженні того звукового образу імені, який воно має в мові-джерелі, і, з другого боку, в тій чи іншій його адаптації в мові-сприймачі. У будь-якому разі для передавання російських прізвищ мають, звичайно, застосовуватися загалом ті самі правила, що й для прізвищ інших слов'янських народів, тобто з певною їх «українізацією», яка б дозволяла не надто видозмінювати фонетичну і, відповідно, графічну специфіку української мови, перевантажуючи її фонетичними / графічними варваризмами (адже, наприклад, прізвища поляків норма зобов'язує передавати не як *Пілсудські*, род. *Пілсудського* і т. д., а як *Пілсудський*, *Пілсудського* і т. д.).

Крім того, одночасно з такими закликами до припинення практики «українізації» імен росіян, лунають і протести проти них, причому з не менш патріотичних позицій, — як проти продовження «російщення нашої прекрасної солов'їної мови»¹².

3.2. Переважно соціальний аспект російськомовних вкраплень (з доданням у таких включеннях того чи іншого соціального моменту).

3.2.1. Експресивно загалом нейтральні вкраплення з основними номінативною та комунікативною функціями, які використовуються в межах цього аспекту, як і в попередній період радянської історії, переважно в умовах тривання українсько-російської функціональної двомовності — в основному як терміни, професіоналізми, жаргонізми (у тих випадках, коли останні вживаються без настанови на експресивність мовлення) і просто колоквіалізми для номінування тих чи інших понять соціальної дійсності. Найпростішою і найзрозумілішою з причин цього явища є, звичайно, труднощі, які час від часу виникають у мовців у разі добору потрібного українського слова, назви для відповідного поняття, — при тому, що відповідну російську назву вони вже знають, оскільки в російськомовному оточенні більшості великих міст України назви певних об'єктів, певні звороти з'являлися звичайно саме російською мовою. В основі цього можуть лежати як справді відсутність у літературній українській мові відповідного слова (це об'єктивний фактор), так і недостатній рівень компетентності самого мовця у володінні українською мовою (суб'єктивний чинник). Мовці здебільшого усвідомлюють, що вони звертаються при цьому по допомогу до іншої — російської — мови (на письмі відповідне слово російського походження часто беруть у лапки). Наприклад: «міліцейський *“бобік”*» (УМ, 28.12.2000, с. 11: про службовий автомобіль, яким користуються в органах внутрішніх справ), «Починав службу в Кам'янець-Подільській *“учебці”*» (КВ, 8.08.2000, с. 4: розмовна назва навчального підрозділу для підготовки молодих солдатів), «<...> утворилася система господарчого управління, яку називають *“шахматка”*» (ВК, 12.11.1999, с. 2), «У ті часи для спілкування з носіями мови в Києві були певні точки. Перша — гастроном на Хрещатику, друга — біля кінотеатру «Дружба» була *“стекляшка”* — *“Чай. Кава”*» (С. Борщевський. — Д, 5.10.2012: кафе зі скляними стінами), «Ще одна дорога помада — MaxFactor, — за оцінкою експертів, лише *“хорошистка”*» (Т. Мілашевська. — УМ,

¹² *Запорожець, Максим (Демчук С.)*. Українізуймо російські імена // Наше слово. — Варшава, 2003, № 13 (30 бер.).

3.01.2002), «Загалом слідчий з особливо важливих справ NN <...> наразі не бачить підстав для арешту лідерки БЮТ, бо вона не порушила підписку про невиїзд. “Важняк” також запевняє, що на нього ніхто не тисне» (І. Бойко. — УМ, 6.01.2011, с. 4), «Холодницький каже, що йому знову ставили “прослушку”: тягли кабель з Охматдиту» (УП, 19.09.2018), «Форма на кожному — <...> брудна, подерта, бронезилет запаскуджений. Поверх нього — розгрузка, як у черепашки-ніндзя, з якої стирчав, схоже, повний арсенал» (Сергій Лойко. Аеропорт / Пер. з рос. — К., 2015), «Я підняв його автомат, витяг із розгрузки шість автоматних магазинів» (Микола Поровський. — ЛУ, 13.04.2019, с. 9), «Робітники й самі не проти того, аби отримувати нарешті не “чорний нал”, а нормальні “білі” гроші» (Г. Бутенко. — ВЗ, 19.02.2004, с. 19).

У розмовній мові й навіть у ЗМІ часто не перекладають абрєвіатури російського походження (крім звичайної мовної інерції, це прагнення до більшої зрозумілості, а також стислості висловлення, і нерідко значно зручніше вживати саме російський зразок, оскільки утворювалися такі абрєвіатури саме в цій мові)¹³, наприклад: активізоване в загальному вжитку з часів «перебудови» *ГУЛАГ* (рос. «Главное управление лагерей»), значно рідше *ГУТАБ* («гутабівський соціалізм»: О. Гринів. — МУ, 7.02.1997); *спецхран* («Відкриваючи “спецхрани”»: газетна рубрика. — ЛУ, 18.03.1999, с. 8); *ОМОН* (рос. «отряд милиции особого назначения»), *омонівці*, рідше *ЗМОП* (загін міліції особливого призначення), *змонівці*, *спецназ*, *спецназівці*, рідше — *спецпризначенці* («“Козирну” садибу *спецназ* брав штурмом. <...> Спецпризначенцям довелось викликати пожежну машину». — КВ, 13.03.1998); *ГКЧП* (рос. «Государственный комитет по чрезвычайному положению», утворений у серпні 1991 р. під час спроби державного перевороту в СРСР), *гекачепісти*: «за часів *ГеКаЧеПе*» (С, 1992, ч. 12, с. 3), «— Коли відбувався *ГКЧП*, я в Черкаській області знімав фільм», «— *ГКЧП* застало мене на відпочинку в Одесі» (П, 21.08.2001); відроджений у часи «перебудови» *КВН* (рос. «Клуб веселых и находчивых»), рідше укр. *КВК* (Клуб веселих і кмітливих); «Отже, Вільямс, до того часу маловідомий *супертяж* із передмістя Лондона, відправивши на третій хвилині четвертого раунду Тайсона на підлопу, розвінчав міф про великого чемпіона» (ВЗ, 2.08.2004); з абрєвіатур кількох останніх років, утворених уже в самій Україні: «отримати статус *ВПЛ* [*ве-пе-ел*]» (рос. «внутренне перемещенное лицо») — про біженців з Криму та Донбасу унаслідок російської агресії з 2014 року.

Див. про такі ж випадки неперекладання абрєвіатур в українському тексті, але вже з політизованими нашаруваннями у п. 3.2.4: *НКВД*, *КГБ* і под.

3.2.2. Вкраплення (з офіційного, канцелярського, наукового, публіцистичного дискурсів) **для піднесення авторитету мовця і значущості сказаного** — як продовження попередніх традицій «державного» функціонування російської мови на «національних окраїнах» (на відміну від інших прагматично навантажених функцій використання російських вкраплень у

¹³ Пор. подібні випадки в загалом літературному мовленні різних носіїв української мови й давніше: «пройти обстеження на *УЗІ*» (рос. «ультразвуковое исследование»), «черги до *ОВІРів*» (рос. «отдел виз и регистраций»), «вііхати на *ПМЖ*» [пе-ем-жé] (рос. «постоянное место жительства»), «відпочивати на *ЮБК*» [ю-бе-ка] (рос. «Южный берег Крыма»), «закінчити *ін'яз*» (рос. «институт иностранных языков»), *МІД* (рос. «министерство иностранных дел»), особливо *мідівський*, *ТЮЗ* (рос. «театр юного зрителя»), особливо *тюзівці*, «*ж/д* [же-дé]» (рос. «железнодорожный») вокзал.

структурі сучасного українського мовлення включення цього розряду характеризують мовну поведінку осіб, що продовжують так чи інакше зберігати шанобливе ставлення до російської мови): «Тих людей, які вже не можуть стояти, треба пропускати в *обязательном порядке*» (чоловік немолодого віку — у черзі до реєстрації в поліклініці: авторитетно). Ця прагматична лінія російськомовних вкраплень в українському мовленні вже поступово звужує діапазон свого вияву, лишаючись більш або менш помітною рисою ідіолектів насамперед «простих» людей старшого покоління, більша частина життя яких пройшла в умовах радянської дійсності.

3.2.3. Вкраплення з метою увиразнення факту функціонування саме російської мови як домінуючої мови діяльності органів державної влади (у колишньому СРСР і певною мірою — в сучасній Україні). Це використовується насамперед з метою підкреслення того, що саме російська мова фактично була державною мовою в СРСР і, зокрема, мовою органів радянської каральної системи. Пор., наприклад, наявність різних думок з приводу того, що в романі Василя Шкляра «Чорний Ворон» архівні документи правоохоронних органів радянського часу подаються російською мовою без перекладу, — це, з одного боку, критика: М. Самусь, читач. Не бажаю зросійщуватись! (ЛУ, 18.03.2010); з другого, — підтримка, бо «переклад <...> не дає змоги відчувати бруталність змісту документа», але російський текст має подаватися українськими буквами (А. Ступак, читач. Якою мовою цитувати документ? — ЛУ, 13.05.2010).

Щодо нової української дійсності, то, оскільки діяльність органів державної влади в країні стала провадитися, принаймні в її публічному вияві та в сфері писемної комунікації, у столиці та в більшості інших регіонів частіше українською мовою, це відповідно виявляється і в переважному спрямуванні вкраплень — з української в російську (від жартівливого або іронічного, наприклад, «негаразды», мн., до різко саркастичних «панове», мн., або «незалежність»). Найпомітнішим же серед відповідних російських вкраплень такого прагматичного спрямування у структурі українського мовлення цього часу стало, очевидно, *йолка* («*йолка Януковича*»), як стали саркастично — як вияв опозиційності до влади — називати традиційну «головну ялинку країни», установлену на майдані Незалежності 30 листопада 2013 року. Пор. так само в структурі російського мовлення в Україні: «Пока украинцы выстраивали живую цепь до границы с Польшей, украинский “Беркут” выстроил две мертвые цепи до Кремля и Минска и дубинками защитил недостроенную “йолку”» (Андрій Курков, письменник. — Вечерние вести, 2.12.2013, с. 5).

3.2.4. Несхвальні та іронічні / саркастичні вкраплення з метою підкреслення органічної суміжності між використанням російської мови (як формою) і поняттями радянського та комуністичного (як змістом)¹⁴.

¹⁴ Пор., наприклад: «Для России “советские” и “русские” — в каком-то смысле синонимы. На Украине, напротив, “украинцы” и “советские” — в определенном смысле антонимы» (хоча, звичайно, тут ця риса виявляється не так виразно, як, наприклад, в Естонії або Польщі) (Толтыго А. Киев и Москва // Дружба народов. — 1998. — № 11. — С. 178). Подібне несхвально-іронічне використання слів і висловів саме російської мови на позначення певних суспільних явищ радянської дійсності є характерним, очевидно, для різних мов на пострадянському просторі. Див., наприклад: Лихачева А. *Каір сакі рускі...* (Как говорят русские...): русизмы в современном массовом сознании литовцев // Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet. — Warszawa, 2004. — С. 532–533.

Практика неперекладання російських назв ключових понять радянської дійсності та комуністичної ідеології для підкреслення їх зовнішнього привнесення в українське життя була характерною для антирадянського дискурсу ще від 1917 року і продовжилася в західній українській діаспорі. Це насамперед такі слова, як *большевик*, *советський* / *совецький* / *совіцький*¹⁵, *КПСС*, *СССР*, *НКВД*, *КГБ* (з похідними від двох останніх аббревіатур). Тепер вона поширюється не тільки в розмовній мові, публіцистиці, художній літературі, але певною мірою навіть у деяких інших сферах, наприклад: «Після відповідної підготовки і тривалих дискусій ми серйозно взялися зараз за перебудову *совецької* школи» (Б. Жебровський, начальник Головного управління освіти Києва. — УУ, 2000, № 10, с. 28), «тлумачення творчості Лесі Українки за *советської* доби» (Л. Масенко. — УУ, 2001, № 2, с. 4), «Усі його картини знищили *енкаведисти*» («Студія 1+1», ТСН, 26.10.2002), «Чи колють злама-ні хребти *кагебістське* сумління?» (Василь Овсієнко. — УМ, 8.07.1999)¹⁶.

Часто це звороти з політичних лозунгів, популярних суспільно-політичних кліше радянського часу, з текстів радянських масових пісень, особливо 30–50-х років, використання відповідних власних назв: «Ми страждали і страждаємо досі отією "*советською*" психологією: "*Всьо вокруг колхозное — всьо вокруг мойо*"» (Про проблеми культури Придніпров'я — і не тільки. — ЛУ, 12.09.1996), «Виступаючи на Всеукраїнському форумі журналістів, Президент України Л. Кучма сказав: "Якщо власність на майно яке досі залишається великою мірою нічийм ("*всьо вокруг колхозное — всьо вокруг мойо*")", нарешті стане приватною, то я переконаний: ми побачимо виразні позитивні зміни в економіці"» (ВК, 9.01.1998), «Обдурені люди улесливими байками про "*светлоє будущее*" сприйняли утопічне "*кто бил никем, тот станет всем*" як велике благо» (В. Гречаник, д-р техн. наук. — УС, 24.08.2000), «Процюк запропонував погляд власний, а не якоїсь "*групи товарищів*"» (Михайло Бриних. — УМ, 11.01.1997), «До новообраного українського парламенту за активного сприяння імперських і проімперських сил (і засобів!) вдалося провести небезпечно велику ... кількість прихильників "*Союза нерушимого*"» (Є. Голібардов. — ВК, 3.04.1998, с. 5), «В. Антонов-Овсеєнко склав з себе повноваження верховного головнокомандувача *Красної армії* в Україні» (НГ, 1998, № 19), «Після так званої "*отечественной* війни" залишилося багато "*освободителів*", які забули собі сказати: "*бери шинель, іди домою!*"» (О. Васкул. — ШП, 27.03.1997), «Під час панування

¹⁵ У сучасних польській та литовській мовах означення-росіізми п. *sowiecki*, лит. *soviety*, *sovietinis* ще істотніше потіснили узвичаєні до 90-х років кальки на власній структурній основі п. *radziecki* (від *rada*), лит. *taryby*, *tarybinis* (від *taryba* «рада»). Див., наприклад: *Moszyński L. Czy radziecki w znaczeniu «sowiecki» jest semantycznym ukraiinizmem? // Procesy rozwojowe w językach słowiańskich.* — Warszawa, 1992. — S. 113–124; *Лухачева А.* Знач. праця. — С. 533.

¹⁶ Пор., з іншого боку, у сприйнятті представників російської сторони: «<...> когда в сегодняшней украинской речи приобретают все большее хождение монструозные *Совіти*, *совітський*, когда в текстах на языке, стремящемся освободиться от русификаторских наслоений, глаз то и дело натывается на *СССР* (вместо *СРСР*), *КГБ* (вместо *КДБ*), закономерно возникает вопрос: что, разве из самих-то украинцев никто не участвовал в этих самых "Совітах"? Не считал "СССР" своей Родиной? Не служил в госбезопасности?» (*Малахов В. А.* Идентичность, диалог, ответственность: о философии нашего общества // *Дружба народов.* — 1998. — № 11. — С. 163). Однак при цьому випускають з уваги той цілком очевидний факт, що шляхом використання зазначеного прагматичного засобу підкреслюється не національність цих функціонерів, а їхня «робоча» мова.

радянського режиму місто Переяслав-Хмельницький було символом “об’єднання двох братських народів”» (М. Сингаївська. — УС, 30.10.1997), «На День незалежності, увечері, я обійшов увесь центр міста. Пісні спочатку, згодом — п’яні вигуки, мати і все інше, що залишилося у нас із ментальності “советского человека”» (А. Самарський. — Західний Донбас, м. Павлоград, 30.08.1997), «Неверной дорогой идете, товарищи!»¹⁷ (напис на транспаранті учасників антикомуністичної демонстрації 7 листопада: ЛУ, 12.11.1992), «Таких (магічних формул. — О. Т.) не бракувало на самих початках марксизму: “Пролетарії всіх стран, соєдіняйтесь!”, “Диктатура пролетаріата!” тощо» (О. Боргардт. — Березіль, 1996, № 5–6, с. 135), «<...> політруки, захламуючись, розповідали про «радянський рай» — про “большую техніку, необозриміє колхозніє поля, стахановській труд”» (УС, 20.07.2000, с. 11). Навіть про період демократичних реформ у СРСР кінця 80-х — початку 90-х років — замість нейтрального *перебудова* іронічне *перестройка*: «<...> у часи горбачовської *перестройки*, коли відбулося значне послаблення тоталітаризму» (В. Карпенко. — ВК, 20.12.1996), «<...> під час горбачовської “*перестройки*” виявилось, в українських письменників немає творів “у шухляді”» (Оксана Забужко). З метою підкреслити такий аспект державної ідеології СРСР, як виховування саме «радянської» людини, прив’язаної не стільки до рідного дому і до краю своїх предків, скільки до всієї «великої й неосяжної Батьківщини» з неминучим при цьому формуванням ментальності «перекотиполя», цитують рядки з пісні Д. Тухманова на текст В. Харитоновна «Мой адрес — не дом и не улица, / Мой адрес — Советский Союз!», вкладаючи в них саме цей зміст.

Ось приклад застосування таких «російсько-радянських» ключових слів щодо реалій інших соціалістичних країн: «Кубинські чиновники <...>: холодна печать пролетарської “*бдительности*” на лицах, вицвілі штани й дешеві мешти. Найбільше разить око той неприємний відтінок “*советського*” хаки військових» (Р. Яким’як. — ВЗ, 1.08.1997).

3.2.5. Саркастичні вкраплення, спрямовані на викриття певних аспектів зовнішньополітичного курсу Російської Федерації як імперських, зорієнтованих на продовження інформаційної та культурної російської експансії в Україні, політичного тиску на неї, а з 2014 року — розгортання вже й військової агресії проти неї, на критику ідеї збереження попередніх (ще з царських часів, посилені особливо в радянський період) соціальних позицій російської мови в Україні (як такої, що, мовляв, є спільною зовсім не тільки для росіян і має лишатися такою на майбутнє). Це, зокрема, іронічне переосмислювання старих, уже клішованих зворотів російської мови «*єдина і недеільная*», «*тысячелетняя держава*» (щодо Росії), «*общепонятный (общедоступный) язык*»¹⁸, «*великій і могучій*» (захоплена характеристика ро-

¹⁷ У російськомовних колах в Україні все ще набагато частіше можна почути звертання / називання *товарищ*, що лишилося від радянського часу (особливо це характерно для Південно-Східного регіону), ніж в українськомовних колах — *товариш*. Пор. в оцінці відомого українського поета-сатирика: «Ось хоча б і в Україні — / Скільки щирих росіян, / Тих, що гордо заявляють: / “Я товарищ, а не пан”!» (Павло Глазовий. — ЛУ, 7.02.2002). У самій Росії ця номінація вживається, за попередньою традицією, очевидно, ще ширше, пор. у виступі тодішнього президента Російської Федерації Д. Медведєва: «наши украинские *товарищи*» — про депутатів ВР України (ГПУ, 30.04.2010).

¹⁸ Така характеристика саме російської мови вже має, як відомо, тривалу традицію, зокрема і в радянський час, наприклад: « — Я получаю письма со всего Со-

сійської мови з відомого твору І. Тургенєва) та деяких ін.: «Неохоче я взяв цей документ (український паспорт, де записи дублюються українською й російською мовами. — О. Т.), бо знав, які записи там, якою мовою <...> На першій сторінці прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, де народилася людина. На другій — те саме, але вже на “общепонятном языке”» (О. Середюк, читач. — Час, 26.01.2001), «<...> чимало вчителів, відпрацювавши знехотя урок українською, на перерві переходили на *общепонятний*» (П. Антоненко. — Сл. Пр., 11.02.2010), «<...> голова фракції соціалістів у парламенті завершив промову своєю “коронною”, на його думку, фразою, яку виголосив на *общедоступном*: “Наше дело правое, потому что левое”» (Н. Харчук. — Час, 13.11.1997), «Хоч у яку установу зайдеш — скрізь остогидлий “великий и могучий”. Навіть у парламенті України — мова колишньої імперії» (Віктор Міняйло. — Сл. Пр., 1997, ч. 8). Для підкреслення «російськості», а не «українськості» певних осіб, хоча вони можуть бути при цьому й громадянами України: «кримський “гаспадин Президент”» — про Ю. Мешкова (М. Стрельбицький. — ЛУ, 3.03, 1994), «Господа (навмисно вживаю це слово, а не українське “панове”) Гриньов, Бистряков та їхні однодумці хай не лукавлять: ніщо російській мові в Україні не загрожує» (В. Косяченко. — ЛУ, 2.04.1998), «Не випадково сьогодні *рускоязычные* різної національної належності так люто повстали проти всього українського — мови, історії, культури, літератури, традицій і т. ін.» (Анатолій Шевченко. — УУ, 2000, № 9, с. 16).

Серед нових мовних явищ такого роду, що активізувалися у зв'язку з агресією РФ проти України з 2014 року, слід назвати «*русский мир*» або в українізованій графічній формі «*рускій мір*»¹⁹ (обидва варіанти — з конотацією несхвальності), наприклад: «Непринятно довгий час в гуманітарній політиці незалежної України домінували малоросійство та радянщина. В Москві для цього отруйного коктейлю вигадали навіть назву — “*русский мир*”. Подібні інструменти впливу та підкорення інших країн в політології називають культурним імперіалізмом» (з виступу президента П. Порошенка під час церемонії вшанування пам'яті жертв політичних репресій: УП, 20.05.2018); глузл. «*поребрик*» (у російській вимові) / «*поребрік*» (в украї-

ветского Союза, в которых мне пишут следующее: “Зачем развивать национальные культуры? Не лучше ли делать на *общепонятном языке* (подразумевается под этим русский), — каже т. Сталін. — Все это глупости. Только при полном и всемерном развитии национальных культур мы придем к культуре интернациональной”» (див.: Володимир Сосюра. Третя Рота: про зустріч українських письменників з Й. Сталіним 1929 року); «— Здесь на мове не понимают, говорите на *общепонятном!*» (Борис Антоненко-Давидович: зі спогадів про 1918 рік. — Дивослово, 2014, № 5, с. 61–62).

¹⁹ Концепція «русского мира», що вже досить давно пропагується в певних колах російського суспільства як ідея спільності «триєдиного русского народа — великоросов, малоросов и белорусов», з утворенням РФ була спочатку інституціоналізована для діяльності щодо збереження й дальшого поширення російської мови за межами Росії та популяризації російської культури у світі, а на початку 2000-х років була взята на озброєння як державним керівництвом РФ, так і керівництвом Російської православної церкви уже з метою об'єднання Росії, України і Білорусі (а також, можливо, Молдови й північної частини Казахстану) у єдиному спочатку духовному та конфесійному, а потім і в політичному просторі на «трьох китах» — це російська мова і культура, православ'я, спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Щодо України ця «доктрина» з 2014 року стала застосовуватися, як відомо, і шляхом військового втручання та анексії її території.

нізованій графічній формі) / «*поребрик*», «*поребрик*» (в тій чи іншій українізованій формі) — у значенні державного кордону України з РФ: «там, за “*поребриком*”», тобто в Росії, «із-за “*поребрика*”»; з(з)*аноребрик*, з(з)*аноребер’я* — про сучасну Росію: «<...> і згадаємо наш улюблений “*заноребрик*” (в українській фонетичній формі. — О. Т.) — зокрема, як готують рейтинг Володимиру Путіну» (т/к «Еспресо», 1.06.2019, «Скандали тижня»: ведуча) (значення, похідне від *поребрик* у значенні «бордюр»; *поребрик* у цьому значенні було почуто в російському мовленні терористів, що захоплювали навесні 2014 року населені пункти Донбасу, на підставі чого українські журналісти, блогери зробили висновок про прибуття цих людей з Росії, у певних регіонах якої, зокрема в Санкт-Петербурзі, саме так називають бордюр; узуальним значенням цього слова в українській мові є «архітектурний орнамент у вигляді ряду цеглин, укладених під кутом до зовнішньої поверхні стіни» — звичайно в професійному слововжитку).

У такій спрямованості проти політики РФ та «російської ментальності» іноді відчувається ніби оборонний характер (це може бути не відверте глузування з боку вищого, а маскування іронією самоприниження, часом просто як «огризання»), пор.: «<...> — *Шо, хахли, бунтовать?! Так зима прийде, ми трубку с нефтью перекроем — бистренько образумітесь, самостійнічки <...> Святу Русь, мать вашу <...> нашу, назоріте! На коліні! <...> — Що то значить Гаспадін гаркнули. Не те, що наші паненята <...> Бо Вони — Гаспадін» (І. Городецький. Про національну гордість малоросів, або Шикуйсь, Хохляндія! — П.-П., 1995, № 29).*

3.3. Семантико-прагматичне зіставлення / протиставлення в межах контексту одиниць української і російської мов (явище, що практикується звичайно в українськомовному дискурсі), чим підкреслюється не просто належність їх до різних мов, а їхня принципова національно-культурна або й національно-політична «іншість», як і відмінність самих цих мовних спільнот. Це можуть бути українське і російське найменування того самого референта, належного різними своїми гранями як до України, так і до Росії, або співвідносних української і російської реалій. Відомий приклад такого зіставлення — подавання в дискурсі української західної діаспори українського і російського імені та прізвища М. Гоголя: Євген Маланюк. *Гоголь — Гоголь* (стаття); G. Luckyj. *The Anguish of Mykola Hohol, a.k.a. Nikolaj Gogol*. Toronto, 1998; укр. переклад: Ю. Луцький. *Страдництво Миколи Гоголя*, знаного також як *Ніколай Гоголь* / Пер. Т. Михед. К., 2002. Приклади із сучасної мовної практики в самій Україні: Олександр Ірванець. *Рівне / Ровно* (стіна). Л., 2001 — роман у жанрі соціальної утопії про поділ України на Соціалістичну Республіку Україна (на Сході) і Західно-Українську Республіку, коли місто Рівне було поділене на дві частини, як свого часу Берлін, стіною; як полемічний засіб: «<...> кожна група вважає, що в Україні реалізуватиметься саме її проект: україномовної “європейської” України в одному випадку і російськомовної “східнослов’янської” України в другому» (Микола Рябчук. — Кр., 2009, ч. 7–8, с. 9); «*русско-російські словники*» (так у деяких колах іронічно характеризують російсько-українські словники від середини 30-х до 90-х років або й сучасні словники цього жанру — як такі, що [нібито] подають в українській частині в масовому порядку не українську, а також російську або зросійщену лексику); протиставлення в загальних межах населення України *українців* (етнічних українців, що розмовляють українською мовою і є справжніми представниками «української» України) і *українцев*

(етнічних російськомовних українців)²⁰; І. Гирич, О. Рибалко. *Речники українськості і глашатаї «руськості»* (Пам'ятки України, 1998, ч. 3–4: про те, що належність певного вченого до української науки визначається його національно-культурним самоусвідомленням та відповідною діяльністю, а не тим, що він жив і працював в Україні); «Від “знаків” до “знаков”» (М. Савчук. — УМ, 16.09.2010: про переведення дорожніх знаків у Севастополі з української на російську мову); із зіставленням / протиставленням одиниць *мова* і *язик*: «Розмовляє наша *Мова* / З руським *Язиком* / <...>» (Павло Глазовий. *Мова і язик*), В. Матвіїшин. *Мовою чи язиком*, або Постколоніальний синдром : Яку мовну політику наслідуватимуть українці — Білорусі, Алжиру? (УМ, 2.04.2010). На олімпіаді з української мови та літератури в одному із середніх навчальних закладів Києва 2002 року було завдання — пояснити зміст зорової поезії Миколи Сороки «П'ята колона», яка містить 10 однакових рядків: «ЄЄЄЄЄ / ЄЄЄЄЄ / <...>»; відповіді були: «протиставлення двох мов, двох культур в Україні», «зіткнення української і російської доміант», «дисгармонія в мовній ситуації» і под.²¹

Серед небагатьох фактів такого зіставлення одиниць української і російської мов, прагматично не тільки нейтрального, а й, безсумнівно, спрямованого цілком на «позитив», слід навести насамперед напис «Єдина країна / Единая страна», який фігурував у публічних місцях, на телеекранах у вигляді політичної реклами в 2014–2015 роках (після масових заворушень у деяких містах Південного Сходу, інспірованих з боку РФ, анексії Криму і початку російської агресії на сході країни під приводом нібито захисту російськомовного населення) безперечно на замовлення влади як знак підтвердження цілковитої єдності українського народу незважаючи на поділ населення країни за базовими мовами спілкування — єдності, яку не вдасться порушити жодним зовнішнім втручанням. Однак з боку кіл принциповішої української як культурно-мовної, так і політичної орієнтації лунала критика щодо використання такого гасла: його ставили в один ряд з «мовним» лозунгом панівної перед цим Партії регіонів України «Дві мови — один народ».

4. Підсумкові зауваження. У хронологічних межах нового етапу в українсько-російських мовних контактах (від початку 1990-х рр.) можна констатувати як 1) певне загальне ослаблення впливів з боку російської мови — унаслідок виникнення таких факторів, як а) належність України і Росії вже до різних державних утворень (у тому числі зі значним спадом інтенсивності міграційних процесів з Росії до України, з поступовим згоранням спільного для них, тобто російського, інформаційного та культурного простору), б) активізація нормалізаторської діяльності в царині української літературної мови і в) цілеспрямована діяльність української держави щодо нейтралізації можливостей для продовження ідеологічних впливів з боку РФ — з поступовою відмовою від спільної для них пострадянської ідеологічної спадщини і наявності слідів російської історії та географії на ономастичній карті України (особливо в межах другого підперіоду цього етапу — від 2014 року), так і, навпаки, 2) певне посилення цих впливів у нових умовах як функціонування

²⁰ Гнаткевич Ю. Чи злетить птах у синє небо? : Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні. — К., 1999. — С. 74; Погрібний А. Якби ми вчилися так, як треба...: Розмови про наболіле. — К., 1999. — С. 255.

²¹ Див.: Чукіна В. Мовна картина світу українців (на матеріалі фразеологізмів) // Укр. мова та література. — 2004. — Ч. 8. — С. 7–8.

української літературної мови (з розширенням діапазону її використання), так і демократизації та лібералізації мовної діяльності — це, з одного боку, загалом не усвідомлюване самими мовцями «забруднення» їхнього усного й писемного мовлення позанормативними запозиченнями з російської мови (як один з наслідків переходу широких кіл населення на користування українською літературною мовою), з другого, — активізація (в основному у ЗМІ) вживання образних зворотів, цитат походженням з російської мови (прямих і калькованих). За умови збереження сучасного стану мовної ситуації в країні вже, очевидно, можна зробити висновок, що перша з цих тенденцій — до ослаблення слідів наявності елементів російської мови в структурі (у корпусі) української літературної мови — з часом має виявлятися дедалі повніше, тоді як друга, — навпаки, поступово ставати менш помітною (у зв'язку як з посиленням компетенції мовців у володінні українською літературною мовою, так і зі зростанням авторитетності її самої для дедалі ширшого мовного загалу).

Ситуація ж зі зростанням у межах цього періоду використання ідеологічно конотованих українсько- і російськомовних вкраплень у структурах відповідно російськомовних і українськомовних текстів складніша для інтерпретації. Назване явище, що є наслідком, з одного боку, становлення самостійної української державності і насторожено-негативного ставлення до цього факту з боку певних кіл РФ, а з другого, — зростання суспільного значення української мови та посилення її конкуренції з російською мовою в самій Україні, відбиває як прямий вплив однієї мови на іншу, так і — в разі несхвально-іронічного використання цих елементів — негативну реакцію носіїв кожної з цих мов на такий вплив. Відзначене стилістично-оцінне й прагматичне використання цього мовного засобу характеризує мовну практику не тільки певних суспільних кіл української і російської орієнтацій у самій Україні (у межах російськомовного соціуму це насамперед кола проросійської політичної орієнтації, особливо в Криму й на Донбасі, ліві політичні сили), але й Росії. У російськомовному дискурсі (особливо в російській мові метрополії) це передусім несхвально-іронічне неприйняття прагнень української сторони до віддалення як від Росії, так і від російської мови. В українськомовному дискурсі це насамперед іронізування з приводу такого небажання погодитися з уже окремим існуванням України як держави та розширенням поля суспільного функціонування української мови з неминучим при цьому відповідним звуженням діапазону використання російської мови. У російськомовному дискурсі це явище виступає помітно ширше й «наступальніше», тоді як в українськомовному — різноманітніше. Так, публіцистичні штампи сучасного російського політичного дискурсу *самостійный* і *незалежный* — іронічно щодо України (широко вживається й субстантиват *«незалежная»*) давно вже стали звичайним явищем у мові навіть інформаційних програм провідних російських телеканалів — ПКВС, «РТР-Планета», «ТВЦ-Международный» (щоправда, слід відзначити, що після приходу до влади президента В. Януковича стилістичний підхід російських ЗМІ до висвітлення подій в Україні став був більш урівноваженим). Щось подібне з боку провідних українських телеканалів на адресу Росії, звичайно, важко було б навіть уявити протягом майже всього періоду незалежності. І лише з початком російської агресії проти України з 2014 року в мовній діяльності деяких телеканалів стали практикувати саркастичні російськомовні вкраплення в структурі українського мовлення, іронічне цитування уривків тексту

російською мовою (наприклад, у сатиричній програмі «Весті Кремля» на т/к «24»).

Якщо брати загальнослов'янський контекст постсоціалістичного періоду — після розпаду кількох попередніх державних федерацій, то з боку української сторони навіть за теперішніх обставин дуже різкого загострення відносин між Україною і РФ (аж до воєнного конфлікту між ними) жодним чином не простежується таких зразків гострого неприйняття мовних особливостей сторони-опонента, як це було в хорватській і сербській мовах (у публіцистиці й навіть у поезії) в 90-х роках, коли опоненти полемічно загострено використовували навіть букви відповідно кириличного і латинського алфавітів цих мов — з надаванням їм зловісних конотацій²² (не останньою мірою це, звичайно, пояснюється й тим, що російська мова є для України не тільки іноземною, а й рідною або принаймні базовою мовою спілкування для значної частини населення країни). У контексті ж мовних ситуацій тих країн, де співіснування різних мов не привносить у суспільну свідомість моментів такого напруження, подібна стилістична лінія іншомовних вкраплень виявляється, звичайно, значно стриманіше²³.

Безперечно, цілком правомірно припустити, що в разі обмеження демонструвань такої полемічної стилістики в російськомовному дискурсі це привело б до звуження її вияву і в українськомовному дискурсі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

а) словники, інші довідники:

ЕССУМ	—	<i>Митрополит Іларіон (І. Огієнко)</i> . Етимологічно-семантичний словник української мови : В 4 т. — Вінніпег, 1979–1994.
ЕУ	—	Енциклопедія українознавства : Словникова частина : В 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович. — Перевидання в Україні. — Л., 1993–2000.
ОСУМ-75	—	Орфографічний словник української мови / С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пешак, В. М. Русанівський. — К., 1975. — 856 с.
РУС-68	—	Російсько-український словник : В 3 т. — К., 1968.
СУМ-11	—	Словник української мови : В 11 т. — К., 1970–1980.
СУМ-11 : Дод.	—	Словник української мови : В 11 т. : Додатковий том, кн. 1–2. — К., 2017.
СУМ-20	—	Словник української мови : В 20 т. — К., 2010–2018. — Т. 1–9.

²² Див., наприклад: *Lubaš W. Polityka językowa [project «Komparacja współczesnych języków słowiańskich», 4].— Opole, 2009.— S. 316–320, 521.*

²³ Пор. щодо цього, з одного боку, функціонування чеських вкраплень у структурі словацького мовлення в сучасній Словаччині (див.: *Horecký J. Slovensko-česká diglosná komunikácia // Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny.— Bratislava, 1995.— S. 183–187*), де співіснування цих двох мов у межах колишньої федерації не призвело до таких негативних наслідків для «слабшої» мови, як у ситуаціях російсько-«національної» двомовності для української та білоруської мов, а з другого, — функціонування російських і білоруських мовних вкраплень у структурі відповідно білоруського й російського мовлення в сучасній Білорусі (див., наприклад: *Мечковская Н. Б. Белорусский язык : Социолнгвист. очерки.— München, 2003.— С. 41–43*), де тривала диглосія призвела до явного витіснення «слабшої» мови, що, однак, не стало, принаймні станом на сьогодні, фактором різкого суспільного загострення в країні.

- СУМ 2012 — Словник української мови / Відп. ред. В. В. Жайворонок. — К., 2012. — 1317 с.
- УОС-09 — Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Скляренка. — К., 2009. — 9-е вид., перероб. і допов. — 1011 с.
- УП-90 — Український правопис. — К., 1990. — 240 с.
- УП-93 — Український правопис. — К., 1993. — 238 с.
- УП-99 — Український правопис : Проект найновішої редакції. — К., 1999. — 340 с.
- УП-2019 — Український правопис. — К., 2019.
- УРЕ — Українська радянська енциклопедія : В 12 т. / Гол. ред. М. П. Бажан. — К., 1977–1985;

б) засоби масової інформації, інші скорочення: ВЗ — «Високий Замок» (газ., м. Львів); ВК — «Вечірній Київ» (газ.); ВР — Верховна Рада (України); ГПУ — «Газета по-українськи»; ГУ — «Голос України» (газ.); Д — «День» (газ.); Дз. т. — «Дзеркало тижня» (газ.); д/ф — документальний фільм; Е — «Експрес» (газ., м. Львів); ЗВУ — «За вільну Україну» (газ., м. Львів); ЗСУ — Збройні сили України; КВ — «Київські відомості» (газ.); КПВУ — «Комсомольская правда в Украине» (газ.); Кр. — «Критика» (часопис); к/ф — кінофільм; ЛУ — «Літературна Україна» (газ.); МУ — «Молодь України» (газ.); НГ — «Народна газета»; П — «Поступ» (газ., м. Львів); ПКВС — «Первый канал. Всемирная сеть» (т/к, м. Москва); П.-П. — «Пост-Поступ» (газ., м. Львів); РТР-Планета — «Российское телевидение и радио — Планета» (т/к); РФ — Російська Федерація; С — «Слово» (газ.); Сл. Пр. — «Слово Просвіти» (газ.); СН — «Столичные новости» (газ.); т/к — телеканал; Тов. — «Товариш» (газ.); т/с — телесеріал; ТСН — «Телевізійна служба новин» (телепрограма); т/ф — телефільм; УК — «Урядовий кур'єр» (газ.); УМ — «Україна молода» (газ.); УП — «Українська правда» (інтернет-видання); УС — «Українське слово» (газ.); УТ-1 (2, 3) — Українське телебачення (Перший / Другий / Третій канал); УТН — «Українські телевізійні новини» (телепрограма); УУ — «Урок української» (журн.); УШ — «Український шлях» (газ., м. Львів); ШП — «Шлях перемоги» (газ.).

О. О. TARANENKO

NEW TENDENCIES IN SPREADING OF THE RUSSIAN ELEMENTS IN THE CORPUS AND TEXTS OF STANDARD UKRAINIAN. II

The article deals with the present-day state of Ukrainian-Russian language contacts (at the turn of the twenty-first century), which are characterized by some weakening of Russian language influences on the Ukrainian language and, vice versa, reinforcement of Ukrainian language influences on the Russian language (in Ukraine), by the greater attention of Ukrainian-speaking community to problems of national originality of Ukrainian (with «estrangement» in particular from Russian). The article includes analysis of both Russian borrowings proper in the corpus of the Ukrainian language and Russian textual inclusions in the structure of the Ukrainian speech, their semantic, stylistic, and pragmatic functions.

Keywords: Ukrainian and Russian in contact, contemporary Ukrainian language, the Russian language in Ukraine, language borrowings, textual inclusions, Ukrainianism, Russianism.